

Лекція 3.

Тема: Старовинні парки та дендропарки України

Історично склалося так, що територія, яку займає тепер Україна, за різних часів перебувала під владою інших держав. Серед них Російська імперія (потім СРСР), Польща, Австрійська монархія (потім Австро-Угорщина), Османська імперія та інші. Взагалі садово-паркове мистецтво на теренах України розвивалося у загальноєвропейському руслі. Особливості менталітету, традиції кожної нації, господарів садово-паркових об'єктів (українців, росіян, поляків, австрійців тощо) так чи інакше відображалися на паркобудівництві. І це потрібно знати для розуміння особливостей садово-паркового мистецтва на українських землях (Клименко, Кузнецов, 2015).

Україна, яка має 88 парків загальнодержавного значення площею 5,9 тис. га (у т. ч. 68 старовинних парків площею 4675 га) і 536 – місцевого значення площею 7,6 тис. га, є справжньою скарбницею об'єктів садово-паркового мистецтва, які належать до світової культурної спадщини. До складу природно-заповідного фонду України входять 19 дендропарків, 27 ботанічних садів, 27 регіональних ландшафтних парків, а також деякі пам'ятки природи, які є об'єктами садово-паркового мистецтва. Крім того, в Україні є відомі парки, наприклад, Качанівський історико-культурний заповідник, а також величезна кількість міських, сільських, курортних і санаторних парків, скверів тощо, що відіграють величезну роль в озелененні населених пунктів, але не є складовою природно-заповідного фонду України.

Стосовно історії та стану старовинних парків і дендропарків існує багато (близько 500) літературних, архівних та інших джерел. Стислий опис на основі узагальнюючих даних складено Ю. О. Клименко, С. І. Кузнецов, В. М. Черняк (1996), Ю. О. Клименко, С. І. Кузнецов (2015).

**Дендропарки України загальнодержавного значення,
створені на основі старовинних парків
м. Київ**

Сирецький дендрологічний парк

Сирецький дендропарк знаходиться в північно-західній частині Києва і займає площу 7,5 га.

Найстаріші дерева, які збереглися на початок ХХІ ст., висаджені на цій території у 1900 р. Карлом Георгійовичем Мейєром, власником заснованої ним наприкінці ХІХ ст. садової фірми – *Taxus cuspidata*, *Thuja occidentalis*, *Picea engelmannii*, *P. pungens* «Argentea», *Chamaecyparis pisifera* «Filifera», *Acer*

ПАРКОЗНАВСТВО

platanoides «Schwedleri», *Tilia begoniifolia*. На початок ХХІ ст. збереглися вікові *Quercus robur* та *Acer platanoides*.

У 1949 р. на місці фірми К. Г. Мейєра М. О. Птіцин, використовуючи посадковий матеріал попередника, створив маточний дендрарій. Основу парку становив невеликий масив хвойних і листяних дерев.

У дендропарку є ділянки з регулярним (партер) і ландшафтним плануванням. Оскільки дендрарій призначався для збору насіння та заготівлі живців, рослини деяких видів висаджені досить великими групами. Станом на початок ХХІ ст. у дендропарку налічувалося 900 таксонів, дерев, кущів, напівкущів і ліан.

Київська область

Державний дендрологічний парк «Олександрія»

Дендропарк «Олександрія» знаходиться в місті Біла Церква. Площа парку – 405,8 га. Територія парку складається з основної (історичної) частини (201,5 га), яка знаходиться на лівому березі річки Рось; території, переданої парку в 1998 р. (95,5 га) (розташована на південь від основної частини); і урочища Голендерня (108,8 га), остання територія передана у 2008 р.

Дендропарк «Олександрія» засновано наприкінці ХVІІІ ст. (1788 р.) на землях польського магната Франціска Ксаверія Браницького за ініціативи його дружини Олександри Василівни Браницької (уродженої Енгельгардт) і названо її ім'ям. З 1946 р. парк у віданні Академії наук України.

Над створенням парку працювали французький архітектор-паркобудівник Мюффо, італійський архітектор Домінік Ботані, садівник зі Львова Август Станге, садівники Бартецький, Вітт, німецький садівник Август Енс. Після війни 1941–1945 рр. будівлі відновлювали за проектами Д. М. Криворучка.

Основою для парку стала природна *Querceta roboris* (ймовірний клас асоціацій – *Querceta corylosa*).

Основні споруди та ставки створені наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. Житловий комплекс складався з палацу (так званої Аустерії), двох господарських споруд, чотирьох павільйонів, призначених для проживання, і танцювального павільйону. Із споруд лишилися колонада Луна, ротонда, Китайський місток, Руїни, кам'яний арочний місток, господарська споруда (дім садівника), турецький будиночок, сад Мур, колона Пелікана. З 2006 р. по 2013 р. відновлено Танцювальний павільйон. На початок ХХІ ст. колекція дерев, кущів, напівкущів, кущиків і ліан складалася з понад 2000 видів, внутрішньовидових таксонів і культиварів аборигенних та інтродукованих рослин.

Стара *Querceta roboris* (дубам 200–300 років) ділиться на дві

ПАРКОЗНАВСТВО

частини – паркову, у якій немає другого та кущового ярусів, та лісову, де представлені усі характерні для дібров яруси та притаманні їм види. Велику площу займає *Fraxinus excelsior*.

Окрасою парку є Велика та Мала галявини. Virізняється різноманітністю видового складу Велика галявина. Тут зростають старі дерева *Pinus sylvestris* (одне з них чотиристовбурне – так зване родинне дерево Браницьких), *P. strobus*, *P. nigra*, *Picea abies*, *Larix decidua*, *Quercus robur* та *Q. rubra*, *Liriodendron tulipiferum*, *Catalpa speciosa*, *Gleditsia triacanthos* «Inermis», *Aesculus hippocastanum* та багатьох інших.

Кіровоградська область

Лісове дослідне господарство «Парк Веселі Боковеньки»

Підпорядковано Кіровоградському управлінню лісового господарства (загальна площа дослідного господарства разом із дендропарком, лісовими масивами та дослідно-селекційними посадками становить 543 га. Дендропарк «Веселі Боковеньки» знаходиться у південно-східній частині Долинського району Кіровоградської області. Площа – 109,3 га.

Парк засновано у 1893 р. Миколою Львовичем Давидовим, він же очолював у 1923–1928 рр. Дендрологічну дослідну станцію Всеукраїнського управління лісами, яка була створена на основі його парку. Після М. Л. Давидова установою керував академік Г. М. Висоцький.

Проект – художника-пейзажиста І. В. Владиславського-Падалки, за участю видатного паркознавця Арнольда Регеля та губернського лісничого А. А. Яцкевича.

Парк розташовано у Боковеньківській балці, якою протікає р. Боковенька, та балці Скотоватій зі струмком, який впадає у Боковеньку (перепад висот – 31 м). Є три ставки: Золота Рибка, Кит і Великий став, на якому є острів, а також відразу за межами парку знаходиться значний за площею Іванівський став.

При М. Л. Давидові у парку налічувалося 258 видів і культиварів дерев, кущів та ліан (з них 48 – *Pinophyta* і 210 – *Magnoliophyta*); у 1975 р. було близько 1000 видів і культиварів. У дендропарку були виконані великі науково-дослідні роботи з селекції віддаленої гібридизації господарсько цінних лісових порід (горіхів, тополь, дубів).

Полтавська область

Державний дендрологічний парк «Устимівський»

Устимівський дендропарк знаходиться в с. Устимівка Глобинського району Полтавської області. Площа – 8,44 га. Підпорядкований Устимівській дослідній станції рослинництва Інституту рослинництва імені В. М. Юр'єва Української академії аграрних наук.

ПАРКОЗНАВСТВО

Парк засновано у 1893 р. Василем Васильовичем Устимовичем, який був і автором проекту. Допомогавав В. В. Устимовичу Олексій Дегтярьов. Парк складався з 46 куртин площею до 0,25 га, які мали регулярне або пейзажне планування.

Посадковий матеріал закупався в садівництві Шпета в Берліні, розсадниках Замоїського в Підзамче, Ротта в Одесі, Бера в Кременчуці, а також у Варшаві, Франції, Америці тощо. Висаджувалося багато щеплених рослин.

Рослини висаджували за систематичним принципом (були ділянки *Quercus*, *Betula*, *Fraxinus*, *Sambucus*, *Morus*, *Corylus*, *Salix* і *Populus*, *Tilia*, *Robinia* та помологічне відділення) хвойні садили майже на усіх куртинах.

Парк займає рівну територію (перепад висот – 3 м). Зберігся будиночок О. Дегтярьова, колодязь. На честь 100-річчя парку встановлено пам'ятний знак. Первинне планування на значній частині втрачене через те, що дерева та куші розрослися та перекрили доріжки. Нині колекція складається з 483 видів, культиварів і форм.

Збереглися численні старі хвойні, у т. ч. сосна Віргінська, ялиця одноколірна, модрина, форми ялин, щеплені листяні рослини, *Corylus colurna*, інші вікові дерева листяних, ксантоцерас (велика кількість рослин, дає рясний самосів), бруслина карликова.

Харківська область

Дендропарк «Краснокутський»

Дендропарк розташований на території Краснокутського науково-дослідного центру Інституту садівництва Української академії аграрних наук біля смт Краснокутськ. Один із найдавніших в Україні, дендропарк був заснований в кінці XVIII ст. на околиці Краснокутська (на базі маєтку в селі Основинці братів Івана Івановича та Івана Назаровича Каразіних). У ньому вперше в Україні біло акліматизовано понад 50 нових видів рослин. Площа дендропарку близько 46 га.

Від початку його створення склався чудовий парковий ландшафт зі старими насадженнями, галявинами і стежками. У дендропарку збереглися найстаріші в Україні дерева *Pinus strobus*, *Pinus sibirica*, *Abies concolor*, *Acer sacharinum*, *Tilia tomentosa* та інші.

За повоєнний період споруджено огорожу навколо головного входу, встановлено пам'ятники на місці поховання засновників парку, побудовано 2 альтанки, водоспад, місток на «Острові кохання». Сьогодні в дендропарку ростуть деревні рослини, які представляють 310 видів і форм.

Херсонська область

Дендрологічний парк «Асканія-Нова»

ПАРКОЗНАВСТВО

Дендропарк «Асканія-Нова» знаходиться у смт Асканія-Нова Чаплинського району Херсонської області. Площа – 210 га. Підпорядкований Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» імені Фальц-Фейна Української академії аграрних наук.

Парк заснований у 1887 р. Господар – Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн. Проект одеського архітектора Дю Френа. Планування парку пейзажне з елементами регулярного. У центрі – ставок площею 1 га з острівцем, на березі ставка – грот. Керував посадками Іполит Васильович Владиславський-Падалка. Галявини оформляв художник-пейзажист В. Д. Орловський.

У 1890 р. були пробурені на глибину 50 м дві артезіанські свердловини, у 1892 р. завершили будівництво водонапірної башти, що має вигляд замку з оборонними вежами заввишки 16 м. Вода із свердловин подавалася в башту, а звідти – по арикам до кожного дерева зрошуваного дендропарку.

У 1951–1956 рр. серед насаджень на площі 2 га був створений арборетум. До 1965 р. площа парку становила близько 70 га. У 1965 р. до дендропарку додали 100 га. Проект нової території розробив професор Леонід Іванович Рубцов. Основні посадки здійснено протягом 1966–1972 рр. Новий парк є логічним продовженням старого. Планування – пейзажне. Чергуються ландшафти (лісовий, степовий, парковий) і великі галявини, насипні горби і деревні масиви. Створено 3 ставки, з'єднані між собою протоками довжиною 2 км. Частиною дендропарку вважаються 40 га, на яких розміщені вольєри диких тварин і птахів. Рельєф рівнинний (перепад висот на основній території – 7,5 м).

На початку ХХІ ст. дендрологічна колекція складалася з 766 видів і 265 культиварів (у тому числі 131 виду та культивару Pinophyta).

Черкаська область

Національний дендрологічний парк «Софіївка»

Дендропарк «Софіївка» – науково-дослідний інститут з проблем дендрології НАН України знаходиться в м. Умань (Черкаська область). Площа – 168 га.

Парк засновано у 1796 р. Станіславом Щенським Потоцьким на берегах р. Кам'янки. Названо на честь його третьої дружини гречанки Софії. З 1955 р. «Софіївка» у віданні Академії наук України.

Архітектор – польський військовий інженер Людвіг Христіан Метцель, перший садівник – німець Оліва. За період з 1836 по 1859 р. садівниками були П. Ферре, Боссе та Штайгер. З 1885 по 1892 р. парком завідував В. В. Пашкевич (викладач спеціальних предметів із садівництва), який заклав так званий Англійський парк.

Паркові композиції створювалися в основному за мотивами грецької міфології, але є й інші теми. Парк відкрито у 1802 р. На той час створили Третій став (18 га), Верхній став (7 га) з островом Анті-Цирцеї, Амстердамський шлюз, підземну річку Стікс (довжина 211 м), Мертве озеро,

ПАРКОЗНАВСТВО

Великий водоспад (висота 15 м), Нижній став (0,8 га) з фонтаном, що бив зі щілини в каменю на висоту 18 м, Долину гігантів, Єлисейські поля, партерний амфітеатр, гроти Фетиди, Левиний, Локеток, Діани, встановили скульптури, висадили аборигенні та екзотичні дерева. З 1840 р. роботи з благоустрою «Софіївки» були продовжені. У 1980 р. сталася повінь, яка зруйнувала майже всі гідротехнічні споруди парку, було пошкоджено архітектурні пам'ятки, рослинність. У зв'язку з цим у 1980-х рр. був розроблений генеральний план благоустрою, відродження та розширення території «Софіївки». З 1980 р. під керівництвом члена-кореспондента НАН доктора біологічних наук, професора І. С. Косенка освоєна нова територія (Грекова балка), у ній створено 4 ставки. На новій території також відкрили гранітні скелі, які до того знаходилися під землею, створили насадження з широким використанням сучасних культиварів, розчистили діброву урочища «Дубинка» від другого та кущового ярусів. На старій території був відновлений партерний амфітеатр, фазанник, грот Аполлона, виконані роботи з благоустрою території та створення нових насаджень.

Площа парку складається з основної території (120 га), Третього ставу та його берегів (25 га) і розсадника (12 га). За дендропарком закріплене річище Кам'янки до її впадіння в Уманку (11 га).

Рельєф основної території складний: її перетинають балки – по дну однієї протікає річка Кам'янка та створені ставки, від цієї балки відходить ще одна балка (урочище Звіринець); у другій – Грековій балці – також створені ставки, між якими біжить струмок. Перепад висот на основній території – 49 м.

До створення парку на його місці майже не було дерев (зросло лише кілька дубів, три з яких збереглися до наших днів, 20 в'язів, дві старі липи, дикі груші та десятки верб). Для створення парку у великих обсягах висаджувалися аборигенні види. У парадних частинах розташовували екзоти. У «Софіївку» з Тульчина були привезені *Populus italica*, які звідси почали своє розповсюдження Україною і далі. «Софіївка» була одним з перших місць культивування в Україні *Aesculus hippocastanum*.

На початку ХХІ ст. у дендропарку налічувалося 2143 види, культивари та сорти рослин, з яких понад 1000 – дерев, кущів, напівкущів, кущиків і ліан. Проведено велику дослідницьку роботу з архів-ними й історичними матеріалами з відновлення архітектурного і семантичного будівництва «Софіївки».

Чернівецька область

Сторожинецький дендрологічний парк

Сторожинецький дендропарк знаходиться у м. Сторожинець. Площа – 17,5 га. Підпорядкований Сторожинецькому лісотехнічному коледжу.

ПАРКОЗНАВСТВО

Парк засновано у 1912 р. навколо новозбудованого палацу. Господар: Орнштайн. На площі 1,8 га серед залишків природного лісу створили алеї, висадили екзотичні види та декоративні культивари. Після війни 1941–1945 рр. садибу Орнштайна перетворили на лісовий технікум з дендропарком, збудували навчальний корпус. Дендропарк створювали А. Т. Кучер, П. А. Басун, В. І. Горбачов, О. М. Єфанов, К. К. Смаглюк, Г. Ф. Білоцерковський та інші. Перепад висот на території парку – 20 м. Є 2 ставки (0,1 га та 0,2 га). Територію перетинає струмок. При Орнштайні налічувалося 40 видів і культиварів дерев, кущів та ліан, станом на 1999 р. – понад 800. Збереглися старі *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Aesculus hippocastanum*, *Pinus strobus*, *Fagus sylvatica* «*Laciniata*» та інші.

Чернівецький дендрологічний парк

Чернівецький дендропарк знаходиться у м. Чернівці. Площа – 4,8 га. Підпорядкований Ботанічному саду Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича.

Парк засновано в 1876 р. при резиденції буковинських митрополитів. Резиденція складається з митрополичого корпусу (1864–1876 рр.), семінарського корпусу (1870 р.), семінарської церкви (1878 р.) і будинку для приїжджих (1874 р.), зведених за проектом Йосифа Главки (1831–1908 рр.). Резиденція була зруйнована під час війни 1941–1945 рр., відбудована в 1957–1964 рр. Нині у ній – Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. Між будівлями розташовано партер, на якому зростають різні види, зокрема *Taxus baccata*. Власне дендропарк знаходиться за митрополичим корпусом. Парк оточений стіною. Територія рівна (перепад висот – 4 м). Є грот, водойма (0,04 га) з фонтаном, пам'ятник Й. Главку, два фонтани, тепличка, службові приміщення. Планування ландшафтне. Налічувалося (1998 р.) 55 видів дерев і кущів, 6 культиварів. Переважали *Acer platanoides*, *Tilia cordata*, *Fraxinus excelsior*.

Чернігівська область

Державний дендрологічний парк «Тростянець»

Дендропарк «Тростянець» знаходиться у с. Тростянець Ічнянського району Чернігівської області. Площа – 204,4 га (з них 156 га займає старовинний парк, 11 га – арборетум, 21,8 га – розсадник, решта – 15,6 га – госпзона). Підпорядкований Національній академії наук України.

Парк засновано в 1834 р. зусиллями і коштом відомого поміщика Івана Михайловича Скоропадського (1804–1887 рр., похований у парку). З 1887 по 1918 р. господарем був його онук Павло Петрович, гетьман України (1918 р.). З 1857 по 1866 р. головним садівником був вчений-садівник уродженець Ельзасу К. Д. Шлінглоф.

Палац і служби звели в 1833 р. (палац був зруйнований у 1920 р., на місці палацу в післявоєнний час збудовано санаторій, збереглися 2 флігелі).

ПАРКОЗНАВСТВО

Навпроти палацу на струмку була гребля, яку надбудували й утворили Великий ставок. Ще три греблі зі шлюзами були зроблені поперек ярів, що йшли до струмка Тростянець, і таким чином було створено три ставки.

У яру Боговщина та на 20 десятинах землі, приєднаних до нього у 1834 р., здійснили перші посадки (*Picea abies* та *Populus deltoides*). На колишніх ланах, схилах ярів і біля ставків були посаджені ялини, а також окремими групами викопані в лісі берези, липи, клени, дуби. Більшість цих дерев пропала. Незадовільний результат від посадки самосіву змусив господаря створити власний розсадник. У Боговщині були висаджені живці *Populus deltoides* та *P. italica*, а також дворічні деревця, привезені з лісів. У 1836 р. розпочалися посадки на іншому від садиби боці ставка. Деревя брали з розсадника. Сосни і тополі розташовували групами, між якими лишалися сінокісні галявини. На цих галявинах висаджувалися окремі групи рідкісних цінних дерев. На ділянках, віддалених від палацу, садили берези, а також дуби, липи, різні види хвойних. Наприкінці 1830-х рр. були влаштовані алеї з *Populus deltoides* від меж володінь Скоропадського до господарської садиби. У 1840-х та 1850-х рр. площа парку поступово збільшувалася (кожен раз приєднували ділянки 10 та більше десятин і засаджували деревами). Найбільша прирізка землі була в 1861 р., коли приєднали до парку з трьох боків смугу землі, яку засадили 2-річною *Pinus sylvestris*, привезеною з лісів. Посіви насіння дерев у парку не дали позитивного результату, тому було приділено увагу розсаднику, який розташовувався в Боговщині. Висівали на ньому дуб, ясен, берест, робінію звичайну, липу, усі види хвойних, переважно сосни та модрина. Там само вирощували саджанці рідкісних видів дерев, які в молодому віці виписувалися з вітчизняних і закордонних розсадників. Тільки наприкінці життя І. М. Скоропадського Боговщина увійшла в парк, а розсадник було перенесено в інше місце.

І. М. Скоропадський вирішив штучно формувати рельєф парку і з 1858 по 1881 р. у ньому насипали «гори» та пагорби на площі понад 30 га, беручи землю зі ставків, що поглиблювалися. На трьох «горах» встановили альтанки (не збереглися). У 1879 р., Великий став було поділено на дві частини і зроблено місток. У парку встановили чотири половецькі баби, колону Суму.

Парк знаходиться на обох боках балки, у якій зроблено Великий став. До цієї балки входять менші балки – Івкін яр, Куциха, Боговщина. Природний перепад висот у парку – 15,5 м, але завдяки насипанню «гір» загальний перепад висот становить 34,5 м. Є ставки – Великий (7,75 га), Куциха (0,6 га), Лебединий (0,25 га) та за межами парку – Безіменний (2,45 га).

У дендропарку знаходиться одна з найкращих в Україні колекцій хвойних, у т. ч. раритетних рослин. Високорослі дерева з родів туя, ялиця, ялина, сосна та інші з їх декоративними різнокольоровими формами

ПАРКОЗНАВСТВО

створили мальовничі пейзажі у вигляді окремих груп або поодиноких солітерів на відкритих місцях.

У 2010–2012 рр. внаслідок аномально посушливих літ у дендропарку відбулося масове всихання *Picea abies*.

Дендропарк «Тростянець» – один з кращих парків України за мальовничістю ландшафтів і видовим різноманіттям вікових дерев.